

SUMMARY. The article discusses the components of the model "Formation of students as socially active people". In accordance with the requirements of today, the program is aimed at developing each component, taking into account the rich spiritual heritage of our great ancestors.

KÁSIPLIK PÁNLERDI OQITIWDÁ DIDAKTIKALIQ PRINCIPLERDÍN ÓZINE TÁN TÁREPLERI

M.Amanbaev – úlken oqıtwshı

A.Kurmanov – úlken oqıtwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so`zlar: ta'limni ilmiy asosda tashkillashtırish, ta'limning tarbiyaviy xarakteri, ko'rgazmalilik tamoyili, onglilik va faollik tamoyili, malakalarnı puxta o'zlashtırish tamoyili.

Ключевые слова: организация обучения на научной основе, образовательный характер обучения, принцип демонстрации, принцип сознательности и активности, принцип тщательного овладения навыками.

Key words: research based teaching, educational nature of training, the principle of demonstration, the principle of consciousness and activity, the principle of careful mastering skills.

Didaktikalıq principler: tálimdi ilmiy tiykarda shólkemlestiriw; onıń tarbiyalıq xarakteri, turaqlı dawamıylıǵı; kórgizbeligi, mazmunınıń oqıwshılardıǵa say bolıwı; oqıtwdıń belsendiligi hám sanalılıǵı; bilim, kónlikpe hám mamanlıqlardı puqta ólestiriw hám hár bir oqıwshı menen jeke tártipte islesiwden ibarat bolıp tabıladı.

Oqıtwshı oqıwshılardıǵa mashına hám úskenelerdiń dúzilisi, islew principı hám miynetti shólkemlestiriwdi tereń úyretiwı, olardı ilim hám texnikanıń jetiskenlikleri, alımlar, injener hám jumısshılardıń xızmetleri haqqındaǵı maǵlıwmatlar menen de tanıstırıwı lazım.

Tálimdi ilmiy tiykarda shólkemlestiriw principı oqıwshılardıń tálim jumsların aktivlestiriwshı, aqlıy kábiletlerin óstiriwshı, olardı óz betinshe bilim alıwǵa úyretiwshı usıllardı tańlaw hám texnikalıq atamalardan paydalanıwǵa ádetleniw bolıp tabıladı.

Tálimniń tarbiyalıq xarakteri oqıwshılardı kásiplik bilim beriw, olardıń aqlıy ósiwi hám de dúnyaqarasınıń qáıplesiwi ushın shárayat jaratadı.

Tálimdi ámelge asırıwda oqıtwshı oqıwshılarda óz kásiplerine muxabbat, sanalı intizam, óz miynetin rejelestire alıw, jámaát penen islese alıw kónlikpelerin tarbiyalawı lazım.

Kórgizbelilik principı úyrenilip atırǵan hádiyse hám zatlardı janlı ańlaw tiykarında ólestiriwdi názerde tutadı.

Tálimniń kórgizbelilik principı oqıw materialın anıq obrazlar arqalı tikkeley ańlawdı tamiyinleydi.

Tálim processinde kórgizbeli qurallardan durıs paydalanıw oqıwshılar texnikaǵa baylanıslı bilimlerdi puqta ólestirip alıwına, olarda mamanlıq payda bolıwına járdem beredi.

Eger kórgizbeli qural qanday da bir pikir ushın kórsetiw quralı bolsa, sóylew tiykarǵı, al kórgizbeli qural bolsa járdemshı qural bolıp tabıladı. Eger kórgizbeli qural baqılardı rawajlandırıw ushın qollansa, sóz qısqa bolıwı, tek ǵana tiykarǵı kuralǵı, yaǵnıy baqılardıń maqset hám wazıypaların ámelge asırıwǵa qaratılıwı kerek.

Mine usı talaplardı orınlaw ushın teoriyalıq sabaqlarda plakat, multimedia, kinofilm, diafilm, janılǵı maylaw materialları, maylaw hám janılǵı menen tamiyinlew úskeneleri, stetoskop hám t.b. bolıwı kerek. Tálimniń oqıwshılardıǵa say bolıw principı olardıń aqlıy, fizikalıq hám jas ózgesheliklerin esapqa alıwı talap qıladı.

Sanalıq hám belsendilik principı tálimdi oqıwshılar ilmiy bilimlerdi sanalı, dóretiwshilik ólestiretuǵın baǵdarda shólkemlestiriwdi názerde tutadı. Al, buǵan oqıwshılardıń sabaq waqtındaǵı júdá belsendiligi menen erisiw múmkin.

Bul princip óndiris tálimi processinde kásiplik mamanlıqlardı sanalı ólestiriwde, ondaǵı is háreketlerin parıqlay alıwda kórinse, ámeliy tapsırmalardı orınlawda usı principniń nátiyjesi miynet uılları durıs hám belgilengen waqıtta orınlanıwında, mashınanı basqarıwda pedal hám rıchaglardan durıs hám tez paydalanıwda, bilim hám mamanlıqlardı jańa obektlerge tez hám anıq kóshiriwde kórinedi.

Mamanlıqlardı puqta ólestiriw principı. Bul principke kóre oqıtwshı ámeliy, laboratoriya sabaqlarınıń

nátiyjeliligini qadaǵalap turadı. Mamanlıqlar puqta ólestiriwiniń támiyinlew maqsetinde úyrenilgen materiallar turaqlı ráwishte tákirarlap barıladı, jańa materialdı bekkemlew ilájları qollanıladı [1].

Bul princip óndiris tálimi processinde tómegishe ámelge asırıladı:

- keń qanıgelikli traktorshı-mashinist kásibin iyelew maqsetinde miynet usılların kóp márte tákirarlaw;

- mashınalar aydawdı úyretiw waqtında oqıwshılardıń túrli mamanlıqlardı óz betinshe iyelewine áhmiyet beriw;

- oqıwshılarda texnikalıq ádebiyat hám maǵlıwmanamalardan paydalanıw kónlikpelerin payda etiw;

- mamanlıqlardı qáıplestiriwde ápiwayı shınıǵıwıqlardan quramalı shınıǵıwlarǵa ótiw hám sabaqlardı óndiriske jaqın shárayatta alıp barıw.

Hár bir oqıwshıǵa jeke tártipte múnasibette bolıw principı oqıwshılardı hár tárepleme úyreniwdi, olarǵa óz waqtında járdem beriwdi, olardıń baslamashılıǵı hám dóretiwshilik qábileti kórinetuǵın shárayat jaratıwı talap qıladı.

Hár bir oqıwshınıń ózine tán tareplerin esapqa alıw ushın oqıtwshı hám usta sabaq ótilemen degenshe olardıń minezlemesi menen tanısıwı hám hár biri menen sáwbet ótkeriwi kerek.

Teoriyalıq tálim sabaqlarınıń shólkemlestiriwshilik formaların durıs tańlaw úlken áhmiyetke iye. Bunda sabaqtı ótiw ornı hám tártibi, oqıwshılardıń iskerligi hám de sabaqta olardı toparlarǵa ajratıw, sabaq dawamında oqıtwshı menen oqıwshılar arasındaǵı baylanıstıń áhmiyeti názerde tutıladı.

Tálim insannıń biliw iskerliginiń eń quramalı túrlerinen biri bolıp, individual psixikalıq rawajlanıwı hám bilimlerdi ólestiriwdi anaǵurlım tezlestiredi. Oqıtwshı tálim processinde tek qana bilim beriw menen shegaralanbaydı, bálki bul processte oqıtwshı, talabaǵa tásir kórsetedi, al ol óz gezeginde olardıń bilim alıwların jáne de aktivlestiredi, nátiyjede oqıwshı tálim processiniń belsendi qatnasıwshısına aylanadı.

Tálim processinde oqıwshılar sanasına sińdirilip atırǵan teoriyalıq bilimler ámeliy iskerlik jardeminde jáne de bekkemlenedi. Insan qorshap turǵan ortalıqtaǵı zat hám hádiyselerdiń áhmiyetin turmısta olarǵa dus keliw jolı menen bilip aladı, olardı ólestiredi. Insan ámeliy iskerlik sebepli ǵana jámiyetlik, óndiris iskerligin shólkemlestiriwshı múnásibetler, sonday-aq, tábiyat hádiyseleriniń sırların ólestirip aladı.

Zatlar, buyımlar menen ámeliy qatnasta bolıw nátiyjesinde buyımlar sezim organlarına tásir qıladı, sezimler ańlawdı keltirip shıǵaradı. Ámeliyatta insannıń aktiv pikirlew iskerligi júzege keledi. Pikirlew jardeminde ol real waqıyalıqtı tereń túsinedi.

Bilim dereǵı sanalǵan ámeliyattıń áhmiyeti haqqında sóz júritkende biliw processiniń áhmiyetin de kórsetip ótiw zárúr.

Biliw quramalı dialektikalıq process bolıp, janlı dodalawdan abstrakt oy-pikirge, keyin ámeliyattı ótiw jolı bolıp tabıladı. Biliw shaxs ushın belgisiz hám

ёзлестирилмеги нэрсе, вақия ҳам ҳадиёселер аҳмийетини сана ҷардемиде аңлау процесси есапланад. Обектив болмисти билив он сезиуден басланад. Сезиу санани сиртқи алам менен болатуғи бирден-бин байланиси болп табилди. Сезиу қоршап турған орталиқтағи зат ҳам ҳадиёселердиң сезим органлари (бизге белгили олар бесев)на тасир етиуши айрими белгилерини санда оз савлесин табив. Бунда ҳар бир орган, ҳар бир анализатор И.П.Павлов атип откенде, затлардиң айрими ең аҳмийетли сипатларин сезеди. Сезиу вақия ҳам ҳадиёселердиң мазмунини санда савлелениуине алып келеди [2].

Анлау-сезиу ағзалари санаға тасир етип турилған зат ҳам ҳадиёселердиң онда (санда) тутаслиғинша савлелениу процесси болп табилди.

Сезиу ҳам пикирлеу ҷардемиде тусиник пайда болди. Тусиник инсан санасинда узақ мүддет сақланп қалатуғи сезимлер ҳам анлаудиң дауамы есапланад. Яки басқаша айтқанда, сезим ағзаларина қандай да бир вақитлари тасир еткен ҳам де аңлап јетилген зат ҳам ҳадиёселердиң сандағи аниқ сезиу образи. Тажирйе ақибетинде адамда аңлау заһираси байп, кобейп барди. Аңлау арқали пикирлеуде, тусиниклердиң пайда болуwinда ўлкен роl ойнади.

Инсан тек қана пикир јуритуу процессинде ғана белгили бир процесс яки вақия, ҳадиёсениң аҳмийетин, мунасибетлердиң сабеpli бахалануларин аниқлади ҳам уси арқали материаллиқ болмисти терең, толиқ ҳам туури савлелениуине ерisedi. Пикирлеу И.П.Павлов талиматина коре, нерв клеткаларини бахалануларин яки ассоциацияларини пайда болуwinан ибарат болп табилди.

Талим процессинде қандай да бир пан таравинда инсанийат таребин озлестирилген барлиқ билимлерди ўйренуи мүмкин емес. Талим процессинде ең тикарғи, ең аҳмийетли билимлер - панлердиң тикарлари ўйренiledi.

Билимленириу оринларинда ўйренилетуғи оқиу предметлериниң сани озиниң вазипалари ҳам озгешеликлерине муwapiқ таризде артп барди. Баслауиш классларда табият ҳам ҷамият низамлиқлари хақиндағи ең апиуайи мағлиуmatларди беруи тикаринда оларда дунуақарас қалипестирлип барилди. Уси билимлер тикаринда оқиушлар обектив болмисти аҳмийетин аңлап барди.

Талим процессинде оқиушлар билимлер системасин ийелеп қана қалмастан балки искерлик, конликпе ҳам маманлиқларин пайда етеди.

Билимлердиң амеде бир несхе марте қоллануи конликпелерини пайда болуwinа алып келеди. Конликпе – бул озле-

стирп алинған билимлер тикаринда амеге асирлатуғи ҳам амелий тарептен мақсетке муwapiқ ҳарекетлерге таярлиқта савлеленген санали искерлик. Демек, конликпе белгили бир искерликти шолкестирив јоллари ҳам усуларин билп, озлестирп алиу ҳам де оз билимлерин амеде қоллана алиу болп табилди. Конликпелер белгили бир жағдайда ғана емес, балким даслепки шарт-шарайатлар озгерген вақитта да белгили бир хатти-ҳарекетлер қилиу (пайда болған тајирйелер тикаринда) қабилети менен сүwретленеди.

Конликпелерди билимлер менен араластиривға болмади. Хар қандай конликпениң тикаринда билим јатади. Билимлер пикир алмасиларда, ал конликпе болса ҳарекетлерде савлеленеди.

Маманлиқ белгили бир усул менен қатесиз оринланатуғи, ўйренп қалинған автоматласқан санали ҳарекет болп табилди. Маманлиқ бир ҳарекеттин озин бирдеј шарайатта коп марте тикарларуw натијјесинде пайда етиledi. Маманлиқ қанша пухта болса, адам јумисти сонша тез јолға қояди.

Маманлиқлар хар-қили болди, себепи, оқиу маманлиқлари - оқиу, сезиу, аwизеки есаплау ҳам басқалар; миynet маманлиқлари јумис қураллари менен исlew, materialлар ҳам де техника менен қатнаста болуw ҳам басқалар; ҳарекет маманлиқлари - јуриу, југириуw ҳам басқалар. Конликпе сипақли маманлиқта ийеленген билимлер тикаринда пайда етиledi. Конликпе ҳам маманлиқ ортасинда парилли тареpleri де бар. Атип айтқанда, оқиушлар таребин озлестирлген конликпе ҳам маманлиқлар хар қилиу характеристикада болди.

Јоқарида айтп отилгенде, билим, конликпе ҳам маманлиқлар талим процессинде пайда болди. Талим – диалектикалиқ таризде rawajланп баратуғи ишхи тартил процесс болп онда еки тареп оқиушли ҳам оқиуwшли қатнасади. Талим беруи бул оқиушларға билимлер беруи, оларда конликпе ҳам маманлиқлар пайда етиw, јана хақиуқатларди ашиуға бағдарланған дотетилшиллик, логикалиқ пикирлеуди тарбиялау болп табилди.

Ал, оқиу- оқиушлардиң озлестирив, пикирлеуw ҳам де ҳарекетлерди пайда етиу процесси саналади. Оқиу процессинен оқиушлар белгили болмаған, озлестирмеги мағлиu-matларди озлестирп барди.

Јуwмақлап айтқанда, касиплик панлерди талабаларға ўйретивде талимниң инновациялиқ технологијаларинан натијјели пайдалануw талим сапасин асиривда аҳмийетли фактор болп есапланеди.

Адебијатлар

1. Davlatov K. Mehnat va kasb talim-tarbiyasidan amaliy mashg'ulotlar. - T.: «Wqituvchi», 1995. 267-b.
 2. Turakulov X.A., Sharipov Sh.S. Talabalar ixtirochilik ijodkorligini rivojlantirish. Uslubiy tavsifnoma. – Jizzax: 1998. 36-b.
- РЕЗЮМЕ.** Maqolada o'quvchilarga fan va texnikaning yutuqlari, olimlar, muhandis va ishchilarning xizmatlari haqidagi ma'lumotlarni berish orqali didaktik tamoyillarning o'ziga xos jihatlari ochib berish haqida bayon etilgan.
- РЕЗЮМЕ.** В статье рассматривается специфика дидактических принципов путем информирования учащихся о достижениях науки и техники, о работе учёных, инженеров и рабочих.
- SUMMARY.** The article examines the specificity of didactic principles by informing students about the achievements of science and technology, the services of scientists, engineers and workers.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШГА ТАРБИЯЛАШ МАСАЛАСИ

Г.Б.Бабашева – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: танлаб олиш, қобилият, хаёл этиш, мустикал бажариш, фаолият, мустикал фикр јуритиш.

Ключевые слова: отбор, способность, воображение, самостоятельное выполнение, деятельность, независимое мышление.

Key words: selection, ability, imagination, self-fulfillment, activity, independent thinking.

Бизнинг давлатимизнинг кучли ривожланиши учун хар тарафлама етук, ўз фикрига эга ёшлар даркор. Шундай экан биз ўз фикрига эга, эркин фикрлай оладиган ёшларни қандай тарбиялаймиз?, Бизнинг ёшлар эркин фикрлай оладиган даражага етиш учун нималарни қилишимиз керак?, Ҳозирги ёшларимизнинг фикрлаш даражаси қай ахволда қаб саволлар кўп берилади. Биринчидан бола дунёга келгандан бошлаб уларга эркинлик беришимиз керак, унинг эркин ҳаракат қилишига, эркин гапиришига итиборли бўлишимиз керак. Масалан бола ўйнаганда, болага саволлар

берилганда ҳам ҳеч кимнинг ёрдамисиз ўзи жавоб беришга ўргатиш лозим.

Айрим ота-оналар кичкина болага савол бериб, унинг ўрнига ўзлари жавоб беради. Масалан биз кичкина киздан унинг исмини сўрасак, унинг ёндига онаси жавоб беради. Бола онасининг айтганини тақирорлаб айтишга ҳам уялиб қолади. Айрим болалар бўлса эркин гапириб ўрганган, доим ўз фикрига, ўз сўзига эга бўлади. Ҳозирги вақтда кичкина болаларга савол берсанг, улар ўзлари жавоб беради. Айрим ота-оналар боласининг тўғри жавоб бермаганига уришади. Лекин биз бу